

michael žantovský

H A V E L

a r g o

Argo

H A V E L

Michael Žantovský

H A V E L

Argo

Kniha vychází ve spolupráci s Knihovnou
Václava Havla.

© Argo, 2014

© Michael Žantovský, 2014

Cover photograph © Ondřej Němec, 2014

Frontispiece photograph © Oldřich Škácha, 2014

ISBN 978-80-257-1213-9 (váz.)

ISBN 978-80-257-1329-7 (e-kniha)

Davidovi, Ester, Jonášovi a Rebece

Celý život si prostě myslím, že to, co se stalo, se už nikdy nemůže odejít, a tak vlastně všechno navždy trvá. Bytí má zkrátka paměť. A tedy i moje maličkost – buržoazní dítě, laborant, voják, kulisák, divadelní autor, disident, vězeň, prezident, penzista, veřejný fenomén a poustevník, údajný hrdina a tajný strašpytel – tu bude navždy. Respektive ne tu, ale kdesi. Nikoli však jinde. Kdesi tu.

Poznámka k českému vydání

Tato kniha se zrodila ze zármutku a z vděčnosti. Několik týdnů jsem se s Havlovým skolem v prosinci 2011 neuměl vyrovnat. O měsíc později jsem dospěl k názoru, že mu dlužím alespoň knihu. Po letech strávených v cizině jsem si také uvědomil, že ačkoliv je Havel i za našimi hranicemi stále pojmem v intelektuálních a politických kruzích, širší veřejnosti (a zejména mladší generaci) je po více než dvaceti letech uplynulých od roku 1989 už nepříliš známý. To, co o něm v angličtině a v jiných jazycích existuje, je buď kusé, nebo nepřesné, případně obojí. Ne že bych si myslel, že to napraví jediná kniha či že se sám dokážu vyvarovat nepřesností, ale hnál mě pocit, že tak mohu alespoň malým dílem splatit dluh, který k Havlovi cítím.

Uvádím tyto motivy proto, že českému čtenáři možná trochu osvětlí, proč se kniha tu a tam snaží až příliš podrobně objasnit české realie, které mu budou důvěrně známé, a proč naopak na jiných místech nezachází do podrobností některých našich slavných domácích půtek a pří, jež nejspíš zajímají málokoho jiného. Mnohý čtenář bude také postrádat širší rámec některých událostí a hnutí, např. kolem Charty 77 a demokratické opozice, či plné panorama politického a stranického života v porevolučním Československu a České republice. Životopis každého člověka vždy vypráví v první řadě o něm, ale to neznamená, že jiné postavy a souvislosti nehrály v dobových událostech stejně důležitou a v některých momentech i důležitější roli. Toto bolestivé dilemma nemá jednoduché řešení. I tak je text téměř o polovinu delší, než byl původní záměr.

České vydání není tedy – z více než devadesáti procent – původní text, nýbrž překlad z angličtiny, i když jsem jej pořizoval já

sám. Ačkoli se překladem zabývám po velkou část života, toto je poprvé, co jsem překládal sám sebe. Výsledkem této zkušenosti, který možná přijde k užítku i jiným autorům-překladatelům, je zjištění, že daleko raději překládám druhé.

Při dokončování anglického a českého textu jsem si také uvědomil, jak zásadně se v posledním desetiletí změnila povaha literární a knižní produkce. Text jsem dokončil v listopadu 2013, revidoval koncem roku, upravoval ve spolupráci s redaktory v březnu a korigoval ještě koncem května 2014. Konečné znění české verze se zrodilo v srpnu. Po celou tu dobu jsem s hrůzou zjišťoval, že se neustále objevují nové informace a materiály, které doplňují či mění pohled na některé epizody a události Havlova života. Několik jsem jich ještě stačil v textu zohlednit alespoň krátkou zmínkou, ale nakonec jsem rezignovaně dospěl k závěru, že v době internetu a digitálních médií nic jako definitivní text neexistuje a existovat nemůže. Prosím tedy čtenáře, aby laskavě shlížel alespoň na toto torzo.

Prolog

Než padne další malý les za oběť něčímu nápadu napsat knihu, měl by si autor alespoň v duchu položit tři otázky a alespoň zkusmo na ně odpovědět: Zajímá téma ještě někoho kromě něj? Existují jiná zpracování tématu, která by mohla takový zájem uspokojit? A je on sám tím pravým, kdo by měl o tématu napsat?

Václav Havel byl jedním z nejpozoruhodnějších politiků minulého století. Jeho jedinečná životní dráha – od prominentního dítěte přes vyvrhele k světoznámé osobnosti – svádí ke zjednodušujícím pohledům. Není však sporu o tom, že sehrál přední roli při odstraňování jedné z nejsvůdnějších utopií všech dob a stál v čele jedné z nejdramatičtějších společenských proměn moderních českých a evropských dějin.

Nad pohádkovými rysy Havlova náhlého vzestupu do úřadu hlavy státu se často podívovala řada lidí, včetně Havla samotného; přesto na něm nebylo ve skutečnosti vůbec nic zázračného nebo náhodného. Tato kniha se bude snažit ukázat, že ctižádost léčit svět byla v Havlově životě přítomna už od doby, kdy si jako desetiletý vymýšlel továrnu, která by místo zboží vyráběla dobro. Díky svému výraznému smyslu pro zodpovědnost, který ho nutil hájit své postoje a vytrvat tváří v tvář protivenství, a díky ne až tak nápadné – ale o to skutečnější – kázni a píli, s níž se věnoval úkolům, které před ním stály, se v listopadu 1989 stal nejen nejlogičtějším, ale vlastně i jediným myslitelným kandidátem na vůdčí roli v revoluci.

Havla však nelze zjednodušovat na osobnost disidenta nebo politika. Byl také nevšedním myslitelem, který se soustavně snažil uplatňovat výsledky svého přemýšlení a morální principy, stojící v jeho

středu, na svoje praktické působení v politické oblasti. Leckdo by mohl pochybovat o tom, že byl původním myslitelem trvalého významu. I když byl sečtělý, chybělo mu formální vzdělání, širší erudice a systematická řehole opravdového badatele. Sám ostatně tyto své nedostatky svým čtenářům a posluchačům občas připomínal. Jeho morální filosofii lze shrnout do tří pojmů, s nimiž je jeho jméno neodlučitelně spjato. První z nich, „moc bezmocných“, jež je i názvem jeho nejznámějšího eseje, působí ve své jednoduchosti téměř jako slogan. Je to působivé heslo, ale na první pohled ho lze těžko uplatnit na většinu běžných situací, v nichž moc patří mocným a bezmocní jsou právi svému jménu. Paradoxně je tento princip ještě hůře uplatnitelný, když se bezmocní zčistajasna ocitnou u moci. Přesto však našel nesmazatelnou stopu v jedné z mála revolucí v dějinách, která si nevyžádala žádné oběti. Druhý z principů, „život v pravdě“, zní téměř spasitelsky a vystavuje svého autora podezření ze snílkovství, pokrytectví či kýče. Podle většiny běžných definicí „pravdy“ se také Havel občas vlastnímu učení zpronevřoval. Těžko se mu však dá vytknout nedostatek odhodlání řídit se tímto principem tak upřímně, jak toho byl schopen. Celou triádu pak uzavírá pojem „zodpovědnosti“ zakotvený v „paměti bytí“. Vše ostatní, jak se praví, je komentář.

Havel po sobě nezanechal žádnou souhrnnou práci a žádný formální filosofický systém. V některých metafyzických úvahách, především během svého prezidentství, nebezpečně balancuje na hranici popularizující filosofie „New Age“. Většinou však jeho myšlení vykazuje průzračnou morální jasnost a soudržnost.

Havel byl ovšem nejen disident, politik a myslitel, ale také skvělý, vtipný a původní spisovatel. Jeho úspěch v této oblasti nedluží nic jeho veřejnému věhlasu a prestiži disidenta či politika; ve skutečnosti byl známý jako dramatik dlouho předtím, než se stal nejznámějším československým vězněm svědomí, a ještě déle předtím, než se stal prezidentem. Lze naopak tvrdit, že Havel jako autor platil za své veřejné působení vysokou cenu. Za vrchol jeho tvůrčí éry lze považovat polovinu šedesátých let a hry jako *Zahradní slavnost* (1964) a *Vyrozumění* (1965). Přestože komunističtí kulturní komisaři Havla vždy nanejvýš trpěli, těšil se v tomto období značné umělecké svobodě a mnoha příležitostem. Výmluvnou připomínkou jeho autorských

možností je jeho poslední hra *Odcházení* (2008), na které začal pracovat, než se stal prezidentem, a kterou dokončil teprve poté, co úřad opustil. Sedmdesátá a osmdesátá léta přinesla několik malých klenotů, jako jsou jednoaktovky *Audience* (1975) a *Vernisáž* (1975), působivá morální dramata jako *Pokoušení* (1985), pozoruhodné hry jako *Žebrácká opera* (1972) či *Largo desolato* (1984) a některé méně úspěšné pokusy jako *Spiklenci* (1971) či *Horský hotel* (1976). O Havlově jedinečné schopnosti sebezpytu i o jeho podvratném humoru svědčí obě jeho autobiografie, maskované jako rozhovory s Karlem Hvižďalou, *Dálkový výslech* (1986) a *Prosím stručně* (2006). Prezidentské období pak přineslo *Letní přemítání* (1991), které bylo zamýšleno jako jakýsi politický manifest, a desítky proslovů a projevů. Ačkoli je Havel vesměs psal sám a ačkoli nebetyčně vynikají nad obvyklým politickým řečením, nevyhnutelně neposkytují dostatek prostoru k hlubšímu rozvíjení témat či k výstavbě pevnější estetické struktury. Havlovy texty z disidentských let, zahrnující některé z jeho nejpmětihodnějších esejů stejně jako jedinečnou epistolární sbírku *Dopisy Olze* (1983), jsou amalgamem beletristické prózy, filosofických úvah a politické polemiky. Jejich kvalita nejlépe vyniká v kontextu, v němž byly napsány. Řada z těchto textů nicméně očividně obstála ve zkoušce času a měnících se okolností.

A konečně tu byl Havel jako člověk, který působil na druhé stejně jedinečně, jak jedinečný byl i jeho život. Od dob svého dospívání byl vůdcem, který vytvářel program, stál v čele a ukazoval cestu. Nic z toho se však u něj neprojevovalo jako sebestředná posedlost opravdového vizionáře, nýbrž naopak jako skromnost, laskavost a zdvořilost tak neochvějná (a někdy i nemístná), že ji Havel sám karikuje v některých svých hrách. Tyto rysy byly u něj navíc obohaceny všudypřítomným smyslem pro humor, ba přímo absurditu, většinou laskavým, někdy kousavým, ale nikdy ne krutým. Jevil se jako člověk, kterému je dobře mezi druhými, který je středem každé společnosti, který snadno získává přátele a štědře přátelství oplácí. Kouzelný člověk, řekli by Angličané.

A přesto existoval i druhý Havel, „tajný strašpytel,“¹ sklíčený, nemocný, zuřící nad vlastní nemohoucností, utíkající se k alko-

1 *Prosím stručně, Spisy 8*, str. 674.

holu, lékům, chorobě a někdy i k neuváženým milostným dobrodružstvím. Nikdy mu nechyběla sebedůvěra, když stál v čele milionů tváří v tvář možnému zásahu tanků obklopujících Prahu v listopadu 1989. Když se však stal prezidentem se všemi odznaky moci, málokdy si byl jistý, že na svoji funkci stačí; jak sám přiznával, stal se podezřelý sám sobě. Pokoušeje se žít v pravdě, měřil sám sebe – i když nikdy ty druhé – tímto nemožně přísným mětrem, a vlastním nárokům málokdy dostál. Člověk chybující, tak jako my ostatní.

Abychom vysvětlili a pochopili Havlův nesmírný a trvalý věhlas a význam, je nutné nejen zvažovat jednotlivé fascinující a přínosné oblasti jeho práce a činnosti či prozkoumávat jednotlivé stránky jeho složité osobnosti, ale také objevovat, jak do sebe všechny tyto části zapadají v soudržném, odolném a vzájemně se posilujícím, i když paradoxním celku, který byl čímsi víc než součtem částí. Havel skutečně byl tím, kým se na pohled zdál, byl autentický, ryzí a opravdový způsobem, o kterém se většině lidí může jen zdát a po němž většina politiků marně touží. Dokonce i jeho chyby byly opravdové, a ne zvláštnůstky nějaké mediální karikatury, která se nazývá celebritou.

V češtině, angličtině a dalších jazycích existuje celá řada havlovských životopisných studií psaných z nejrůznějších úhlů a pohledů.² Všechny obsahují zajímavé sondy do rozličných stránek Havlova života, práce a osobnosti. Téměř všechny vznikaly za Havlova života, a jsou tak v tom nejtriviálnějším smyslu neúplné. Soustřeďují se též na určitou složku Havlova mýtu, ať už je to jeho celoživotní perspektiva vyvržence a rebela, jeho dvojznačný postoj k politice obecně a ke svému prezidentství zvláště, jeho morální filosofie, jeho umělecká tvorba či jeho rozpustilý životní styl. Autor si je při tom všem dobře vědom, že nic jako definitivní životopis

2 K nejzajímavějším podle mého názoru patří *Odvážná jednání: Divadelní život Václava Havla* (*Acts of courage: Václav Havel's Life in the Theater*) Carol Rocamurové, *Václav Havel: Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století* Martina C. Putny a *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989* Jiřího Suka, první z nich bohužel jen v angličtině. Za přečtení kvůli bohatství detailů a zajímavým pohledům stojí i tři obecnější, i když neúplné životopisy, *Václav Havel: Život* Edy Kriseové, anglicky psaný *Václav Havel: Politická tragédie v šesti obrazech* (*Václav Havel: A Political Tragedy in Six Acts*) Johna Keana a *Disident: Václav Havel 1936–1989* Daniela Kaisera. Autor vděčně čerpal ze všech zmíněných prací.

pis neexistuje a že i jeho knize je souzeno stát se jen jedním z pramenů k poznávání opravdového Václava Havla.

A konečně, proč právě já?³ Měl jsem k Václavu Havlovi blízko, ale nemohu tvrdit, že bych k němu měl nejbližší či že bych ho byl znal nejdéle. Slýchal jsem o něm po dvě třetiny jeho života, ale znal jsem ho osobně pouze v té poslední. Po většinu té doby jsme si byli blízcí, ale vzhledem k rozmarům historie, kterou pomáhal vytvářet, a povinnostem, které to znamenalo pro nás oba, jsme se také po dlouhá období nevidali. V různých dobách existovali jiní, kteří k němu měli stejně blízko či blíže než já. Jednou z havlovských záhad – a tato kniha na ni může vrhnout jen částečné světlo – je, kdo mu byl vlastně nejbližší. Kromě obou jeho žen, bratra Ivana a snad Zdeňka Urbánka, který alternoval mezi rolemi Havlova *alter ega* a *super ega*, existovala celá řada lidí, kteří k němu měli blízko, a přesto nikdo nemohl tvrdit, že je Havlovým nejbližším přítelem, aniž by jiní tento titul zpochybnili. Havel v sobě měl vedle vřelosti a přátelskosti i určitou odtazitost, jakési vnitřní, neproniknutelné jádro, k němuž bylo možné se blížit, někdy i na dosah, leč nikoli vstoupit dovnitř.

Tato skutečnost vrhá též světlo na určitou asymetrii v Havlových osobních vztazích, včetně vztahu nás dvou. Ať pro něj byli různí lidé v různých obdobích jeho života sebedůležitější, vždycky zůstával pocit, že ho potřebovali víc, než on potřeboval je. Pokud to mohu posoudit, nebylo to z jeho strany způsobeno žádným vědomým úsilím dominovat nebo se povyšovat. Naopak, byl obyčejně vůči přátelům až přehnaně skromný, sebeironizující, dokonce na pohled submisivní, a přesto jakýmsi způsobem převažoval. Právě to byl podle mě onen tajný klíč k jeho jedinečnému, zvláště účinnému vůdcovskému stylu, a proto se tím budu zabývat podrobněji na jiném místě.

Není však žádné pochyby o tom, že nám spolu bylo dobře a že jsme společně zažili mnoho legrace i chvíle smutku a podělili se o pár drinků i některé neuvěřitelné zážitky, než se stal prezidentem,

3 Nebylo mou ctížádostí napsat příběh o Havlovi a o sobě. Pokud budu mít někdy pocit, že takový příběh stojí za to napsat, objeví se v jiné knize. Na těch několika místech, kde jsou moje přítomnost či vztah k Havlovi podstatné pro příběh této knihy, pokusím se s nimi vyrovnat ve stručnosti v textu či v poznámce pod čarou.